

Жобаның атауы: жеке тіркеу нөмірі AP19677795 «Лингвоэкология Солтүстік Қазақстан тұрғындарының этномәдени менталдығының көрінісіретінде (Ақмола, Қостанай, Павлодар облыстары)»

Өзекті мәселе: Адамның мәдени және табиғи-биологиялық ортамен қарым-қатынасы қалыптасуының белгілі кезеңдері болады; олар белгілі бір дәрежеде сенсорлық, эмоционалды, когнитивті және мінез-құлық компоненттерін қамтиды. «Деструктивті культтер» этнолингвофункционалды мағынада дүниетаныммен көзқарас жүйесі ретінде адамның ішкі және сыртқы ортасымен сәйкес келмейді.

Жобаның өзектілігі лингвомәдениетті зерделеу үшін психоллингвистикалық талдауға, Солтүстік Қазақстан (Ақмола, Павлодар, Қостанай облыстары) аумағындағы этномәдени менталитеттік өрсететін лингвоэкологияны модельдеуге жүгінуден тұрады.

Мақсаты: Ұлттық тілдердің даму динамикасын талдау, жеке тұлғаның этникалық және тілдік сәйкестігін анықтау және Қазақстанның Солтүстік өңірі тұрғындарының этномәдени менталитетін анықтау.

Күтілетін нәтижелер:

1. Жариялау

- Scopus базасында cite Score бойынша процентиі кемінде 35 болатын басылымдардағы мақалалар;

- КОКСНВО ұсынған рецензияланатын шетелдік және (немесе) отандық басылымдарда кемінде 2 (екі) мақала және (немесе) шолулар.

2 аймақтағы тілдердің функционалды даму динамикасын анықтау.

3."Лингвоэкология этномәдениеттің көрінісі ретінде" монографиясының басылымы

Солтүстік Қазақстанның менталитеті".

4. Солтүстік Қазақстан үшін электронліне электрондық сөздігін жасау (Ақмола,

Павлодар, Қостанай облыстары).

5. Солтүстік Қазақстанның этникалық топтары өкілдерінің қатысуымен конференция өткізу.

2023 жылғы жоба бойынша алынған нәтижелер:

Осы зерттеу үрдісінде зерттеу тобы Қазақстан, Ресейдің ұлттық орталықтары бойынша материалдарды меңгерді, оған Леонтьев А.А. «Культуры и языки народов России, стран СНГ и Балтии»; Илларионова Т.С. «Этническая группа: генезис и проблема самоидентификации» (теория диаспоры); Бижанова М.Р. «Башкиро-казахское этнокультурное взаимодействие в XVIII-первой половине XIX вв.»; В.Г.Гак, А.И.Домашнев «Межъязыковые отношения и языковая политика»; Ю.Д.Дешериев, Э.Г.Туманян «Взаимоотношение развития национальных языков и национальных культур» және шетелдік ғалымдардың еңбектері жатады. Олардың ішінде У.Сафран, Х.Тололян, А.Ашкенази, Г.Шеффер, М.Дабаг, К.Платт, Р.Мариенстрас, Э.Скиннер, А.Бра, Р.Коэн, Дж. Армстронг, Р.Хеттлаге, Н.Брубейкер, Т.Фаист, Р.Льюис, С.Хантингтон және

т.б. ғалымдардың еңбектері. Адамның тілі, оның этносаралық өзара әрекеттену үрдісіне құштар болу дәрежесі, басқа этностар өкілдерінің психологиялық ерекшеліктері туралы хабардар болуы меңгерілген. Бұл этникалық сәйкестілікті қалыптастырудың аса маңызды факторлары болып келеді. Солтүстік Қазақстанда (Ақмола облысы) тұратын белорус, корей ұлттар өкілдерінің арасында олардың ана тіліне, мәдениетіне деген көзқарасы туралы сауалнама жүргізілген (зерттеу тобы құрастырған сауалнама бойынша). Жүргізілген сауалнаманы талдау нәтижесі бойынша, аралас белорус отбасыларында ана тілін білу деңгейі әртүрлі болып шықты. Олардың 80% өз ұлтының өзгешелігін жоғалту мүмкін емес деп санайды, респонденттердің 5% бұл мәселе туралы ешқашан ойламапты. Респонденттердің көбінің ойынша, ана тілін сақтау үшін көп жағдайда әр адам өзі жауапты болу керек. Этномәдени тарихта халықтардың өзара әрекеттенуі әртүрлі болған, ол тілге, рухани мәдениетке, шаруашылық іс-әрекетке, материалдық өмірге байланысты болған. Субъектінің, тіпті аудармашының (сөз аударғанда) басқа халықтың тіл мен мәдениетін жақсы білген жағдайда да, танушылық әрекеттену барысында қабылдау және ұғымдардың мәнін түсіну, мағынаға қайта мән берілу кезеңдері қарастырылған. Бұл мәселе менталдық нұсқалардың, образдардың, стереотиптердің, әртүрлі мәдениеттердің, халықтардың сана-сезім образдарының сәйкес келмеуіне, тіл тазалығына тікелей байланысты. Мазмұндық-концептуалдық ақпаратты аудару үрдісінде аударма тілінде эквивалентты гештальта-концептіні таңдауда прототиптік стратегияны қолдану керек. Бұл тілді сақтау, оған және сол тіл иелерінің сана-сезіміне кедергі келтіретін элементтерден қорғау үшін керек. Аудармада лингвоэкология мәселесі орын алады, дәл сол аударма кезінде қабылдаушыға имплициттік әсер етіледі.

Зерттеудің осы кезеңінде қазіргі уақыттағы этникалық және тілдік сана мен өзіндік сананың қатынас пропорциясын меңгерілген. Этно-, психо- және әлеуметтік лингвистиканың категориясы ретіндегі этникалық сәйкестілік пен этникалық өзіндік сана туралы ғылыми жұмыстарға талдау жасалған (Брусина О.И., Тишкова В.А., Гумилев Л.Н., Пиаже Ж. және т.б.).

Тілдік материалды жинау, жүйелеу бойынша жұмыс жүргізіле басталды. Зерттеу тобы этникалық топтардың өкілдерінің арасында (белорус, украин, татар) сауалнама өткізіп, олардың тіліне тән сөйлеу орамдары бар, қарапайым лексиканы, диалект сөздерін, бесік жырларын жазып алуда. Этникалық өзіндік сананың жыныс пен жастан белгілі бір тәуелділігі байқалады, бірақ әртүрлі әлеуметтік-кісіби топтар өкілдерінің жауаптарында белгілі бір маңызды болатын айырмашылықтар байқалмайды. Белгілі бір аналитикалық қабілеттілікті қажет ететін «аса көрінбейтін» белгілерді бағалауда, жаспен салыстырғанда, білім және жалпы мәдени деңгей маңызды рөл атқаратыны байқалады.

Өткізілген сауалнама орыс ұлтының барлық өкілдері ана тілін білетінін және ұлттық мәдениет пен дәстүрлерді сақтайтынын көрсетеді. Орыс ұлты өкілдерінің тек 2%-ы мемлекеттік тілді жетік меңгенген екені анықталды. Сауалнамадан өткендердің 5% -ның жоспарына мемлекеттік тілді меңгеру кірмейді. (көбінесе, бұл аға буын адамдары). Респонденттердің 50 %-ы оқи алады, біраз түсінеді де сөйлей алады (бұл топқа ЖОО студенттері де жатады), 40%-ы мемлекеттік тілді білмейді, бірақ меңгергісі келеді.

Зерттеу нәтижесінде жарияланған **мақалалар**:

1)Акошева М.К., Ахметова Б.З., Глеулесова А.Ш. Тіл экологиясы мәселесі және аударма кеңістігі («Қымыз» ұғымы мысалында) // Гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері: Халықаралық ғылыми-практикалық конференция// VIII Халықаралық

ғылыми-практикалық конференция материалдарының жинағы. Тюмень (Ресей): ТВВИКУ, 2023. (20.09.2023). 138 б. 6-15 б.

2)Ахметова Б.З., Исмурзина Г.С. Адамның тәбиғи биологиялық ортасына қарым-қатынасын бағалау туралы //Гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері: Халықаралық ғылыми-практикалық конференция»// VIII Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдарының жинағы. Тюмень (Ресей): қараша, 2023;

3)РИНЦ базасында индекселінетін ғылыми журналдағы жарияланым: Ахметова Б.З., Тлеулесова А.Ш., Ақошева М.К. Лингвоэкология тіл білімінің өзіндік саласы ретінде // Ғылыми-практикалық журнал: Scientific journal «KPO-SCIENCE», Issue №11-2 (54). ЭНИГМА (Ресей), 2023 ж. қазан.;

4) Ахметова Б.З., Тлеулесова А.Ш., Ақошева М.К. Стилистикалық нормадан тілдік норманың айырмашылығы туралы // Педагогикалық білім беру жүйесіндегі көшбасшылық: теориялық және практикалық аспектілері: Халықаралық ғылыми-практикалық конференция. Павлодар, 2023 ж. Қазан;

5)Ахметова Б.З., Тлеулесова А.Ш., Ақошева М.К. «Лингвистиканың экологиясы» терминін анықтау мәселесіне //Перспективалық ғылыми зерттеулер: қолдану теориясы, методологиясы және практикасы: Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдарының жинағы (Санкт-Петербург, 2023, қазан). – СПб.: Ломоносов ат.МИПИ, 2023. – 44 б. URL: <https://disk.yandex.ru/d/y0Tcif-IF5T8og>;

6)Алдабергенова А.С., Ахметова Б.З. Орталық Қазақстан тұрғындарының сөйлеу-қарапайым лексикасының орын алу ерекшеліктері туралы // VIII Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдарының жинағы.-Тюмень (Ресей): қараша, 2023.

Электрондық сөздікке арналған тілдік материалдарды жинау жұмыстары басталды. Зерттеу тобы этникалық топтардың (беларусь, украин, татар) өкілдері арасында ауызекі лексика, диалектілер, бесік жырларын жазады.

Зерттеу тобының мүшелері:

жоба жетекшісі-Ахметова Бигайша Зейнуллаевна, филология ғылымдарының кандидаты, доцент (associate professor), Хирш индексі -7 (Scopus - 6, Web of Science-1), РИНЦ-7.Orchid:0000-0002-8018-6532,Researcherid-6494-2017(<https://publons.com/researcher/2054758/bigaisha-akhmetova/> Scopus ID:56027478200

Зерттеу тобы:

Ақошева Маржан Қасымқызы, жетекші ғылыми қызметкер

Scopus негізінде Хирш индексі-4, Web of Science Researcher ID AAA-4883-2020, ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8393-309X>

Тлеулесова Ардақ Шайкеновна, Scopus аға ғылыми қызметкері Хирш-3 индексі, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3471-6109> Scopus авторының идентификаторы: 55927140200

Алдабергенова Айнұр Сәлімжанқызы, кіші ғылыми қызметкер, магистр, ғылыми және ғылыми-әдістемелік мақалалардың авторы; бағыттары: тіл білімі, тіл экологиясы.

Исмурзина Гүлнара Серікбайқызы, кіші ғылыми қызметкер, магистр, ғылыми және ғылыми-әдістемелік мақалалардың авторы.